

УДК:[376-056.264-053.2:37.018.1]-047.76

О. В. Ласточкінакандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри логопедії**С. В. Бошкова**магістрант спеціальності
Спеціальна освіта
(Логопедія. Спеціальна психологія)
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ СІМЕЙ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

У статті розглядаються провідні ідеї науковців щодо психолого-педагогічного супроводу сімей, які виховують дітей з порушеннями мовлення відповідно до уявлень різних історичних епох.

В статті рассматриваются ведущие идеи ученых насчет психолого-педагогического сопровождения семей, воспитывающих детей с нарушениями речи в соответствии с представлениями разных исторических эпох.

The article deals with the leading ideas of scientists concerning the psychological and pedagogical support of families that educate children with speech disorders in accordance with representations of different historical epochs.

Ключові слова: сім'я, психолого-педагогічний супровід, дитина з особливостями психофізичного розвитку, навчання, виховання, взаємодія.

Ключевые слова: семья, психолого-педагогическое сопровождение, ребенок с особенностями психофизического развития, обучение, воспитание, взаимодействие.

Key words: family, psychological and pedagogical support, child with peculiarities of psychophysical development, training, education, interaction.

Постановка проблеми. Сім'я є одним із головних інститутів, який приймає участь у створенні та формуванні нової особистості – дитини. Вона дає новій людині безпеку, впевненість, опіку, піклування, виховання. Саме в родині дитина пізнає норми та правила притаманні суспільству, тому від сім'ї, а особливо батьків, залежить чи стане дитина повноправним та повноцінним громадянином. Поява у сім'ї дитини з

особливостями психофізичного розвитку (ОПФР) є значним стресовим чинником для всіх членів родини. Адже, по-перше, звички та стиль життя родини мають змінитися, що порушує її психологічний комфорт та, по-друге, неусвідомленість родиною способів і методів допомоги й розвитку дитини з ОПФР представляє перед ними майбутнє у сірих тонах і породжує думки про неможливість подолання мовленнєвих порушень.

Саме через ці проблеми та їх безпосередній вплив на процес навчання, виховання та розвиток дітей з ОПФР, зокрема, з тяжкими порушеннями мовлення, актуальною стає проблема психолого-педагогічного супроводу сімей, які виховують дану категорію дітей. Нові розробки даного питання неможливі без детального аналізу поглядів науковців різних історичних епох на нього.

Мета статті – проаналізувати основні погляди педагогів минулого та сьогодення на проблему психолого-педагогічного супроводу сімей, які виховують дітей з тяжкими порушеннями мовлення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням проблеми психолого-педагогічного супроводу сімей, які виховують дітей з тяжкими порушеннями мовлення присвячені роботи таких науковців як Н. Мартинова, К. Адушкіна, О. Лозгачова, К. Казакова, В. Кисличенко, С. Конопляста, О. Закусило та інші.

Дослідники вказують на існування проблем розвитку батьківсько-дитячих стосунків, що полягають у особливостях сприйняття батьками специфіки розвитку дитини з тяжкими мовленнєвими вадами і в тому, яким чином це відбувається на сімейному вихованні та соціальному житті дитини.

Виклад основного матеріалу статті. Відношення до навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами, зокрема, осіб із тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ), пройшло значну та тривалу еволюцію.

В античні часи особи, які мали будь-які вади розвитку, вважалися неповноцінними, були позбавлені певних прав і свобод, зокрема, на виховання та навчання, тому єдиним місцем розвитку дитини з ТПМ була родина. Платон

вважав появу в сім'ї дитини з ОПФР «покаранням, посланим Богами».

У роботах Гіпократа та Демокріта з'являються більш сучасні пояснення щодо появи порушень мовлення; вони вбачають причиною таких вад, як заїкання, втрата голосу, німота у порушенні мозкової діяльності. Демокріт уперше дав рекомендації щодо сімейного виховання дітей даної категорії, на його думку, виховання має бути природо-відповідним, а також він висунув гіпотезу про те, що існує можливість попередження мовленнєвих вад [4].

У середньовічній Європі тяжкі порушення мовленнєві сприймалися як «кара Бога» або як прояви «диявола в душі людській». При церквах і монастирях того часу існували притулки, де мали можливість перебувати особи з ОПФР. Існують відомості про те, що священники заохочували та подеколи наполягали на вилученні «особливої» дитини з сім'ї з метою забезпечення так званого «нормального» виховання інших дітей в сім'ї.

Отже, можна зробити висновок, що до XV століття психолого-педагогічного супроводу сімей, які виховували дітей з порушеннями мовлення не існувало; таких дітей зазвичай ізолювали від суспільства та сім'ї або ж сім'я залишалася наодинці зі своїми проблемами. Педагоги того часу не надавали ні інформаційної, ні практичної допомоги щодо навчання, виховання, корекції мовленнєвих порушень чи взаємодії з дитиною-логопатом.

У роботах західноєвропейських педагогів XV-XVI століть (Ф. Рабле, М. Монтень, Т. Мор) порушення мовленнєвого розвитку розглядаються як незначні в порівнянні з іншими, тому осіб із мовленнєвими порушеннями не відділяли від дітей з нормальним розвитком. Ф. Рабле пропонував комплексну систему розвитку особистості дитини в якій поєднувалися технології мовленнєвого, інтелектуального та фізичного удосконалення. Саме ця система пропонувалася батькам, які виховували дітей із тяжким порушеннями мовлення, адже спеціальних освітніх установ ще не існувало [7].

У результаті дослідження питань психолого-педагогічного супроводу педагогами Й. Песталоцці й Ж. Руссо були

сформульовані основні правила та рекомендації для сімей, які виховують осіб із мовленнєвими порушеннями. Ці рекомендації стосувалися попередження виникнення порушень мовлення; до них відносилася заборона на «сюсюкання», окреслювались вимоги до мовлення батьків, рекомендувалося вимагати лише те, на що здатна дитина в своєму віці, спостерігати за розвитком перших мовленнєвих реакцій: крику, лепету, гуління. Також Ж. Руссо говорив про можливість виправлення вад мовленнєвого розвитку лише в атмосфері поваги, довіри, гармонії [5].

К. Ушинський надавав велике значення сімейному вихованню для розвитку та корекції мовленнєвих порушень; педагог наголошував, що від мовленнєвого оточення залежить розвиток мовлення конкретної дитини. Науковець переконував, що вади мовлення можуть передаватися спадково або ж можуть бути спричинені впливом батьків, їх поведінкою, відношенням до дитини.

Протягом багатьох століть у системі спеціальної освіти розвивається модель взаємодії фахівців різного профілю, що спрямована на всебічну діагностику розвитку дитини і створення корекційно-розвивальних програм, але тільки останні декілька років разом із формуванням гуманістичних орієнтацій в педагогіці розвивається система супроводу дитини та її батьків.

Слід зазначити, що проблеми в сім'ї виникають із моменту народження в ній дитини з ОПФР і проявляються як відношення суспільства до дефекту. У ці відношення включаються і близькі дитини (батьки, інші члени сім'ї). Походження таких проблем у сім'ї визначається історією відношення суспільства до осіб із ОПФР протягом розвитку цивілізації і може розглядатися в тісному взаємозв'язку з нею.

Українські дефектологи та фахівці близького зарубіжжя особливу увагу приділяли проведенню консультативних та роз'яснювальних заходів для батьків, лекцій щодо природи дефекту та недоліків сімейного виховання, надання спеціальної допомоги особам із ОПФР. Так, відомий дефектолог В. Кашенко, надаючи допомогу родині у вихованні хворої

дитини, у першу чергу звертався до роз'яснення батькам «дефективності характеру» і труднощів її виховання; педагог також давав рекомендації щодо режиму дня, тактики поводження з дитиною, пропонував спеціальну літературу для батьків [6].

Великий внесок в організацію допомоги сім'ї зробив Г. Трошин (1906 р.). Він розробив антрополого-гуманістичну концепцію, що розглядає особистість аномальної дитини як найвищу цінність, яка потребує розвитку, захисту та опіки. Свої ідеї про розуміння сутності розвитку аномальної дитини і умов, що для неї забезпечують, вчений виклав у праці «Антропологічні основи виховання. Порівняльна психологія нормальних і ненормальних дітей» (1915 р.).

Р. Майрамян досліджував дану проблему в аспекті клінічної психіатрії. Уперше ситуація, що склалася в результаті народження такої дитини, розглядалася як «психотравмуюча, яка зачіпає значущі для особистості матері цінності». Автор вважає, що блокування досягнення психологічно значимої для матері мети – відновлення психічного здоров'я дитини – є однією з причин виникнення у неї певних психопатологічних розладів [7].

Аналіз літературних даних свідчить про те, що поява в сім'ї дитини з відхиленнями у розвитку завжди пов'язана з емоційними переживаннями батьків. В. Ткачова вказує на необхідність вивчення сімей, які мають дітей з особливостями психофізичного розвитку, і розробку системи заходів щодо надання їм психолого-педагогічної допомоги.

Про необхідність активного вивчення всього спектру проблем сім'ї, яка виховує дитину з ОПФР, свідчать і численні роботи останніх десятиліть, що з'явилися в різних областях дефектологічної науки. Це роботи І. Багдасар'ян (2000 р.), Н. Мазурової (1997 р.), Г. Мішиної (2001 р.), М. Семаго (1992 р.), В. Ткачової (1998, 1999, 2003, 2004 рр.).

Як психотравмуючий фактор, що визначає особистісні переживання батьків дітей з ОПФР, виступає комплекс психічних, сенсорних, мовленнєвих, рухових і емоційно-особистісних розладів, які характеризують ту чи іншу аномалію дитячого розвитку. Виразність пору-

шень, їх стійкість, тривалість і незворотність впливають на глибину переживань батьків дітей з ОПФР. Про це свідчать роботи Л. Крапівіної (1998 р.), Т. Волковської (1999 р.), Ю. Мікляєвої (2001 р.), Г. Волкової (2002 р.).

Головною метою психолого-педагогічного впливу, на думку Л. Крапівіної та Ю. Мікляєвої, є зміна самосвідомості батьків, формування у них позитивного сприйняття особистості дитини з ОПФР. Така позиція дозволить батькам знайти новий життєвий сенс, гармонізувати взаємини з дитиною, підвищити власну самооцінку, оптимізувати самосвідомість, мотивувати на використання гармонійних моделей виховання, що в перспективі забезпечить оптимальну соціальну адаптацію дитини [8].

Найбільш численну групу дітей з відхиленнями у розвитку складають діти з вадами мовлення. Довгий час діти даної категорії розглядалися, переважно, в проблемному полі логопедії (Г. Волкова, Л. Волкова, В. Воробйова, В. Глухов, Б. Гріншпун, Г. Жаренкова, Г. Каше, Р. Лалаєва, Р. Левіна, Л. Лопатіна, С. Ляпідевський, Н. Нікашина та інші).

Взаємодія з батьками набуває все більшої значимості для фахівців, які працюють із дітьми-логопатами (Л. Волкова (2002 р.), С. Миронова, В. Кисличенко (2017 р.), О. Бутковська (2015 р.), О. Хмизова (2011 р.)). У сучасних наукових публікаціях запропоновано основні форми роботи з батьками, що проводяться в спеціалізованих установах, а також методичні рекомендації, яких слід дотримуватися в домашніх умовах. Адже, сімейне виховання має великий вплив на розвиток мовлення дитини. Особливе значення при цьому має специфіка міжособистісних стосунків у сім'ї.

Специфіка батьківсько-дитячих стосунків визначається батьківськими установками та є одним із найбільш вивчених аспектів даної проблеми. При цьому під батьківськими установками А. Співаковська (1988 р.) розуміє систему або сукупність батьківського емоційного ставлення до дитини, сприйняття дитини батьками і способів поведінки з нею. Виділяють наступні батьківські установки та відповідні для них типи ставлення

батьків до дітей з порушеннями мовлення: «Прийняття і любов»; «Явне відкидання»; «Зайва вимогливість»; «Надмірна опіка». Також встановлюється певна залежність між поведінкою батьків і поведінкою дітей. Так, наприклад, «прийняття і любов» породжують у дитині відчуття безпеки і сприяють нормальному розвитку особистості, в той час як «явне відкидання» викликає у дітей затримку розвитку мовлення і соціальних навичок, веде до агресивності та емоційного недорозвитку [8].

Мовленнєві порушення, як правило, відносять до категорії станів, що можуть бути подолані за допомогою корекційної роботи ще в дошкільному віці (Л. Волкова, Р. Лалаєва, Р. Левіна, Т. Філічева, Г. Чиркіна та інші). Тому, прийнято вважати, що мовленнєві порушення не викликають тривалих емоційних переживань у батьків. Однак, виражені порушення мовлення, такі як алалія, афазія, заїкання, ринолалія, є помітним психотравмуючим фактором.

Питання, що стосуються особистісного розвитку дітей із ТПМ, залишалися довгий час мало вивченими. Так, Л. Виготський підкреслював, що особливості особистості аномального розвитку дитини багато в чому визначаються її становищем у сім'ї. Правильна організація сімейного виховання дозволяє створити адекватні психолого-педагогічні умови для подолання недоліків мовлення і загального розвитку дітей. Для сімей, в яких є діти з порушеннями мовлення, характерні як загальні риси дитячо-батьківських відносин (стилі сімейного виховання і типи батьківського відносини), так і специфічні, пов'язані з розвитком мовлення дитини. Зокрема, для різних батьків, які виховують дитину з вадами мовлення, характерні наступні типи поведінки в стосунках з дитиною: батьки розгублені; батьки скаржаться на проблему або заперечують стан дитини з вадами мовлення; батьки шукають шляхи вирішення проблем [3].

На думку Є. Айвазяна, саме порушення мовлення або його повна відсутність є передумовою до виникнення комунікативного бар'єру, відчуженості та відгородженості в батьківсько-дитячих сто-

сунках. Проблеми мовленнєвого розвитку дитини виступають як фактор, що знижує можливості соціального спілкування дитини. Дитина із порушення мовлення може розглядатися батьками як така, яка має слабкі соціальні перцептиви в майбутньому. Тому, для фахівців, які працюють із дітьми з різними мовленнєвими патологіями, проблема ефективної взаємодії з батьками набуває все більшої значущості [1].

Висновки. В історії розвитку людства взаємовідношення сім'ї та суспільства пройшли шлях від диктату соціуму, який зобов'язує позбавлятися від неповноцінних немовлят, до розуміння необхідності надання допомоги та підтримки таких родин. Аналіз взаємодії сім'ї, яка виховує дитину з ОПФР, і суспільства, починаючи з найдавніших часів і до сьогодні, дозволяє окреслити означені проблемні напрями та вибудувати стратегію їх подолання в сьогоденні та майбутньому. Зокрема, існує нагальна необхідність організації вивчення потреб і проблем сім'ї дитини із тяжкими порушеннями мовлення та окреслення шляхів їх вирішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айвазян Е. Б. *Проблеми особой семьи* / Е. Б. Айвазян, А. В. Павлова, Ю. Г. Одинокова. // *Воспитание и обучение детей с нарушениями развития*. – 2008. – №2. – С. 36-42.
2. Бондаровська В. *Сім'я як система*. / В. Бондаровська // *Бібліотека «Шкільного світу»*. – 2005. – С.12.
3. Выготский Л. С. *Вопросы детской психологии*. / Л. С. Выготский – СПб: СОЮЗ. – 1997. – 199 с.
4. Зверева І. Д. *Соціальна педагогіка: теорія і технології* / І. Д. Зверева. – Київ: Науковий світ. – 2006. – 318 с.
5. Зимняя И. А. *Педагогическая психология: учебник для вузов* / И. А. Зимняя. – Москва: Логос. – 2003. – 384 с.
6. Кузнецова Л. В. *Основы специальной психологии: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений* / Л. В. Кузнецова, Л. И. Перслени, Л. И. Солнцева. – Москва: Издательский центр «Академия». – 2003. – С. 480.
7. Синьов В. М. *Основы дефектологии: Навч. Посібник* / В. М. Синьов, Г. М. Коберник. – Київ: Вища школа. – 1994. – 143 с.
8. Коротаева Е. В. *Теория и практика педагогических взаимодействий в современной системе образования* / Е. В. Коротаева, Т. Л. Аракелова, Т. В. Безродных. –